

**ПОНЯТИЕТО ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРИЯ В РУСКОТО
И БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ
ПРЕЗ XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК**

Енчо Тилев

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE TERM *GRAMMATICAL CATEGORY* IN RUSSIAN
AND BULGARIAN LINGUISTICS
DURING THE 19th – EARLY 20th CENTURIES**

Encho Tilev

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The following paper presents the question of the place of the concept *grammatical category* in Russian and Bulgarian linguistics in the period 19th – early 20th centuries. The author pays attention to the main characteristics of the morphological categories from a theoretical point of view. The problem is discussed more extensively in Russian linguistics, while in contemporary Bulgarian linguistics the most outstanding are Ivan Kutsarov's works, influenced by the ideas of A. V. Bondarko.

Key words: concept *grammatical category*, grammar, morphology, morphological categories, Russian, Bulgarian

Световната лингвистика претърпява особено интензивно развитие през последните два века, когато в езикознанието се появяват множество нови направления, противопоставящи се често едно на друго. В граматиката навлизат нови термини, като централно място и до днес заема терминът *граматична категория*.

Обект на настоящото изследване е понятието *граматична категория* и проблемите на неговото описание в руското и българското езикознание през XIX и първата половина на XX век¹.

¹ Въпроса за границите на понятието *граматична категория* през XX и XXI в. сме разгледали в друго наше изследване (Тилев 2013).

Приема се, че пръв Аристотел въвежда понятието *категория*, обособявайки десет категории. Тази класификация до голяма степен повлиява по-нататъшното обособяване на частите на речта в езиците. В нашите изследвания се придържаме към по-тясното разбиране за морфологичните категории – като системи от противопоставени едни на други редове граматични форми с еднородни значения. Към това разбиране се придържат и редица руски и български учени (вж. напр. трудовете на А. В. Бондарко и И. Куцаров).

Първоначалните ни очаквания за по-подробно описание на категориите в руската наука се оправдаха, а причините за това според нас са най-вече екстралингвистични. Доколкото е възможно, можем да твърдим, че българското езикознание от XIX век в своя развой остава на нивото, на което се е намирало руското в началото на XIX в. С цел по-прецизното описание на проблема разглеждаме отделно двата езика.

Първите руски граматика не се отличават особено от българските си „съвременници“. В тях се анализира широк кръг от въпроси – дадени са правилата за правоговор и правопис, описани са звуковете в руския език, като най-голямо внимание е отделено на морфологията и синтаксиса. Пример за граматика от синтетичен тип е „Практическая русская грамматика“ на Николай Иванович Греч (Греч 1827). Оригинална, но доста спорна е класификацията му на частите на речта. Авторът отделя следните класове думи: съществително име, качествено име (прилагателно, причастие, наречие, деепричастие), глагол, предлог, съюз, местоимение, междуметие. От позицията на съвременното езикознание е невъзможно да се съгласим с твърдението, че няма никакви основания наречията да бъдат обособени в отделна част на речта. Подобна е ситуацията и при числителното име – то е отнесено или към съществителното, или към прилагателното име въз основа на формални белези. Както може да се допусне, в този труд понятието *граматична категория* не се среща. Вместо това при числителните имена Н. Греч говори например за *свойства*, а при глагола – за *принадлежностите* вид, време, наклонение, число, лице и род (Греч 1827: 120). Определение на същността на тези *свойства* или *принадлежности* обаче не се дава никъде.

Безспорна фигура в историята на световното езикознание е Александър Хр. Востоков. Един от основоположниците на сравнително-историческото езикознание и славянската филология, А. Востоков е автор и на две граматика на руския език – „Сокращенная

русская грамматика“ (Востоков 1831а) и „Русская грамматика“ (Востоков 1831б). В. Виноградов с право отбелязва, че граматичното учение на А. Х. Востоков е пряко продължение на ломоносовската линия в руското езикознание и като такава то се вписва в семасиологичното направление (Виноградов 1978: 50). При описанието на частите на речта, наричани от А. Востоков „разреди“, той отделя осем класа думи – съществително, прилагателно, местоимение, глагол, наречие, предлог, съюз, междуметие. Неоспорим е систематизаторският талант на Востоков, както отбелязват историците на езикознанието (Даниленко 2009: 77 – 78). За наше съжаление обаче и в тези две граматики не се среща понятието *граматична категория* (или аналогично по смисъл) като лингвистичен термин, макар, разбира се, в тях да се говори за отделните именни и глаголни категории.

Ако трудовете по граматика на руския език до А. Х. Востоков включително са важни най-вече от историческа гледна точка, то изследванията на авторите след него вече оказват осезаемо влияние върху формирането на съвременните лингвистични схващания. Тук не може да се подмине приносът на Фьодор Иванович Буслаев. Въпреки че научните му трудове, както отбелязват В. Виноградов (Виноградов 1978: 70 – 71) и В. П. Даниленко (Даниленко 2009: 83), са белязани от еkleктизъм, не може да се отрече, че те привнасят нови щрихи в дескрипцията на езиковия материал. В „Учебник русской грамматики“ Ф. И. Буслаев прави съпоставка с църковнославянския език, като в парадигмите на склонението и спрежението той характеризира езика през призмата на диахронията (вж. Буслаев 1896). И в тези трудове обаче не се среща формулировка на граматичните категории.

Качествено ново значение за развитието на лингвистиката има Александър Афанасиевич Потебня. Той, по определението на В. Даниленко (Даниленко 2009: 101), възприема схващането на В. Хумболт, че езикът е органът за образуване на мисълта, и този поглед към езика А. Потебня нарича „психологически“ (вж. Потебня 1888, 1892, 1941). А. А. Потебня смята, че чрез езика говорещият не само предава своите мисли, но и в известна степен ги формира. Човешката мисъл първоначално обработва определено извънезиково съдържание, което накрая се превръща в една или друга езикова единица. Централно място в езиковедските търсения на А. Потебня заема генетичната морфология, и по-конкретно – въпросът за произхода на частите на речта. Немислимо е обаче разглеждането на

морфологията отделно от синтаксиса или обратно, поради което А. Потевня, наричайки изречението „микрокосмос на мисълта“ (Даниленко 2009), обвързва функционирането на граматичните категории с изречението. Граматичните категории възникват, развиват се и се променят именно на изреченско равнище, защото то е основният синтетичен акт на речта. Следва да се отбележи също така и противопоставянето между глагол и име, като А. А. Потевня смята, че изречението е вербоцентрично. С право можем да кажем, че А. А. Потевня е първият сред руските лингвисти, който разглежда понятието *граматична категория*, и то на широка основа.

Необходимо е да се спрем, макар и съвсем бегло, и на приносите на Филип Фьодорович Фортунатов като основоположник на Московската лингвистична школа. Любопитен е фактът, че той оставя извънредно малък брой печатни трудове – едва 36², като централно място сред тях заемат лекциите му по сравнително-историческо езикознание, събрани в двутомника „Избранные труды“ (Фортунатов 1956, 1957). Ф. Ф. Фортунатов никъде обаче не пише за категории и не ги разглежда в контекста на своите лингвистични търсения.

В така проведеното изследване няма как да подминем приносите на Алексей Александрович Шахматов и неговия „Синтаксис русского языка“. Важно е да се уточнят обаче границите на термина *синтаксис* у А. А. Шахматов. Под синтаксис той разбира „онази част от граматиката, която разглежда начините за откриване на мисленето в речта“ (Шахматов 2001: 17). Но изграждането на основната синтактична единица – изречението – е невъзможно без морфологичните форми на думата. Интересно е, че Шахматов говори и за синтаксис на частите на речта. „Част на речта“ той нарича думата в нейното отношение към изречението. Граматичната категория според него пък е представата за отношението, съпътстващо основното значение, породено от думата. Съществителното име например е част на речта, която поражда представа за съчетаването на основната пълнозначна представа с граматичните категории *число*, *род*, *падеж* и *субективна оценка* (Шахматов 2001: 422). Глаголът е част на речта, която поражда представа за съчетаването на основната пълнозначна представа с граматичните категории *лице*, *време*, *злог*, *наклонение*, *вид*. Граматичната категория А. А. Шахматов разбира по-широко – като система от значения, изразявани на морфологично и синтактично равнище, на равнището на деривацията и интонацията

² Пълния списък с трудовете му вж. във Фортунатов 1956: 17–19.

(Шахматов 2001: 420). Затова според него на съществителното име са присъщи следните граматични категории: *число, конкретност и абстрактност, единственост и множественост, единичност, бройност, двоичност, съвкупност, одушевеност и неодушевеност, род, битие или наличност, увеличителност, умалителност, ласкателност, пренебрежителност* (Шахматов 2001: 436).

В своя „Очерк современного русского литературного языка“ (Шахматов 1941) авторът се придържа към „класическо“ описание на граматичните категории.

Повлиян от формалистичните идеи на Ф. Ф. Фортунатов Александър Матвеевич Пешковски успява да изгради своеобразно граматично учение, което излага в своя „Русский синтаксис в научном освещении“ (Пешковски 2001). А. М. Пешковски признава само четири основни части на речта – съществително, прилагателно, глагол и наречие. Тези класове думи съществуват по мнението на Пешковски във всички човешки езици, те обуславят и другите части на речта, а всички останали (причастие, деепричастие и т.н.) са смесени категории, образувани въз основа на основните четири части на речта. Като разграничава синтактични от несинтактични категории, А. М. Пешковски прави важна крачка в граматичното учение за думата. Несинтактичните категории той нарича словообразователни (Пешковски 2001: 31). Но обединяването на такива категории (в по-общ смисъл) като частите на речта, *рода* на съществителното, *увеличителност, умалителност* и *ласкателност* и др. под общ знаменател е неправилно поради тяхната семантична разнородност³. Синтактична категория при съществителното име е например падежът, защото се диктува от главната дума, т.е. това е съгласувателна категория, а несинтактична ще бъде категорията *число*, защото тя се определя от същността на съобщението, т.е. зависи от интенцията на говорещия.

За отбелязване е употребата на един интересен термин, който се среща у А. М. Пешковски – „трансплантация на категории“ (Пешковски 2001: XVI). Под това той разбира пренасянето на дадена граматична категория, свойствена на определена част на речта, върху друга част на речта. Например категорията *вид* при съществителни имена от типа *скок – скачане, смърт – умирање, закъснение – закъсняване*. При глагола тя е по-ярко изразена и строгото разделяне на двойки свършен и несвършен вид при съществителното име липсва.

³ Напомняме, че определението на А. В. Бондарко за граматична категория е система от противопоставени редове форми с **еднородно** значение.

Въпреки нееднозначното възприемане на идеите на А. М. Пешковски – не без значение е и влиянието на Ф. Ф. Фортунатов върху него – учението му е още един щрих към многостранната характеристика на граматичните категории в руското езикознание.

Термина *категория* срещаме употребен и у Лев Владимирович Шчерба. В известната му статия „О частях речи в русском языке“⁴ (Шчерба 1957: 63–84) понятието *категория* е приравнено към *части на речта*. Така съвсем последователно той говори за категориите *съществително име, прилагателно име, глагол*, за „неясната и мъглява категория на междуметията“ (Шчерба 1957: 67) и др. Тук следва да се отбележи и категорията на състоянието (т.е. предикативните наречия), която отделя от класа на наречията и която по-късно бива доразвита от В. В. Виноградов. И днес този клас думи, доколкото съществуването му се приема в русистиката, носи това название⁵.

Не така обаче стои въпросът за изследването на граматичните категории в българското езикознание. Повечето от възрожденските и следосвобожденските граматика имат смесен характер – в тях се разглеждат проблеми на правописа, правоговора, етимологията, лексикологията и граматиката. Логично е да се допусне, че равнището на граматично описание на българския език през посочения период (XIX и първата половина на XX в.) не може да се съизмерва с изследванията на руския език. Факторите за това според нас са предимно социални и социокултурни. Безспорно е по-високото ниво на образование в Руската империя – докато във все още поробена България обучението се осъществява в килийни училища, то в средата на XVIII век в Русия е открит Московският университет. Разбира се, трудът на езиковедите и учителите, работили в областта на българската граматика, не трябва да се омаловажава, но е необходимо да се признае, че българското езикознание остава изолирано от европейското до първите десетилетия на XX век. Христо Първев като най-изкусен познавач на историята на българската граматика с право отбелязва, че граматичните „разсъждения не се отличават с голяма дълбочина и широта на погледа, нито пък с научен подход към проблемите“ (Първев 1975: 11), но тези първи синкретични по своя характер трудове успешно маркират пред граматиките – изследователи на българския език, най-актуалните проблеми – за члена, за склонението на имената, за глаголната система и т.н.

⁴ Публикувана първо в „Русская речь“, Новая серия, II. Ленинград, 1928.

⁵ Тук ще припомним, че у В. Виноградов терминът *категория* се употребява твърде широко – както по отношението на отделните класове думи, така и по отношение на самите граматични категории.

Сред ексцерпираните източници са предимно школки граматики, които обаче са най-популярни за времето си. Не можем да не се съгласим с Хр. Първев (Първев 1975: 8) и И. Куцаров (Куцаров 2002: 39), според които тези първи описания на българската езикова система са повлияни от църковнославянската, гръцката и руската граматична традиция. Смятаме за напълно основателно да твърдим, че „Българска граматика“ (1835) на Неофит Рилски и „Славенобългарское детеводство“ (1835) на Неофит Бозвели са написани под влияние на граматиките на Н. Греч и А. Востоков. При тях, както и в трудовете на Н. Греч, граматичните категории не са назовани по никакъв начин. Въпреки това в „Българска граматика“ се откриват някои оригинални моменти в областта на имената и глагола.

Като първа граматика на новобългарския език „Българска граматика“ в известна степен повлиява и следващите филологически трудове – например при описанието на категорията *надеж*, за която се водят оживени спорове чак до първите десетилетия на ХХ век. „Основа за българска граматика“ (1858) на Йоаким Груев може да се нарече новаторска в много отношения. Тук авторът за пръв път включва и синтактични наблюдения, обособявайки ги от морфологията, а също така се спира на правописа и пунктуацията. Й. Груев прави последователно описание на „частите на словото“. С оглед на нашето изследване този труд е първият, в който граматичните категории получават названия – категориите на съществителното и прилагателното име са наречени „свойства“, без обаче да се дефинира същността на понятието. Наблюдава се известна непоследователност, тъй като категорията *лице* при местоименията не е назована като „свойство“, а при глаголните категории определението изобщо липсва. Въпреки това самият факт на признаване на граматичните категории като нещо свойствено на частите на речта е само по себе си крачка напред в осъзнаването на тази езикова абстракция.

Вероятно под влияние на Богоровата граматика в следващите трудове от епохата нерядко се среща определението „свойство“. В „Грамматика за новобългарския език“ Иван Момчилов (Момчилов 1868) употребява „свойство“ (при имената) и „свойщина“ (при глагола). Възможно е това деление да е напълно случайно, но го отбелязваме, доколкото съществуването му е обективен факт.

„Грамматика на българский язык“ на С. Д. Веженев (Веженев 1880), макар и малка по обем, разглежда множество проблеми и описва правоговора („правочетене“), правописа („правописане“),

морфологията и словообразуването („думопроизвождане“) и синтаксиса („думонареждане“). И тази възрожденска граматика, силно повлияна от пуризма по онова време, се отличава с множество нови названия на частите на речта (*имена, став, притурни имена, речи, придели, приречи* и др.) и техните разрези. Тук всички категории са наречени „свойщини“, но отново не се говори за *лице* при личните местоимения или за *зalog* при глагола⁶. Тази граматика надгражда създаденото преди нея, но и днес, струва ни се, тя остава недостатъчно проучена от българистите.

Ярка фигура във възрожденското ни езикознание е Иван Богоров. Виден представител на пуристично настроените граматичници, И. Богоров дава твърде своеобразни названия на частите на речта. В „Словница за изучаване народния нашъ языкъ“ (Богоров 1880) граматичните категории са наречени „свойщини“, но те отново не се конкретизират. В своята „Българска граматика“ С. Панаретов (Панаретов 1881) нарича именните категории „свойства“, а глаголните – „форми“. Доколко това разграничаване е съзнателно и прецизно обмислено, е трудно да се каже – вероятно е плод на вече установена граматична традиция или е напълно непреднамерено.

„Българска граматика“ на Тодор Икономов (Икономов 1883) също се отличава с иновативност в някои отношения. Авторът премахва например члена (наричан от някои „став“) от частите на речта, защото няма самостоятелна употреба, а се използва винаги заедно с думата. С оглед на изследвания от нас проблем обаче Т. Икономов не описва достатъчно пълно категориите – не ги назовава, макар да говори за тях при отделните класове думи.

Сред изброените дотук трудове се откроява „Грамматика за българский языкъ“ на Г. Л. Голчев (Голчев 1887), в която според нас за пръв път се дава определение, макар и доста непълно, разбира се, на понятието *граматична категория* (у автора *свойство* или *свойщина*): „Свойство или свойщина е една собственост или принадлежност, която отличава пола, броя и окончанието на предметите“ (Голчев 1887: 11). По-нататък авторът разглежда *свойствата* и на останалите изменяеми части на речта. Дадената дефиниция очевидно не изчерпва категорията като термин, но все пак подсказва, че категориите не са просто даденост, а те имат своята обобщаваща функция.

⁶ Известно е, че категорията *зalog* има доста сложна съдба в българското езикознание (вж. Първев 1975: 158 – 174; Куцаров 2007: 327 – 341).

„Синтаксис на българския език“ на Ат. Илиев (Илиев 1888) представлява в пълния смисъл синтактично описание на българския език. Дескрипцията на частите на речта е подчинена изцяло на тяхната синтактична функция и на морфологично равнище те почти не се разгледани. Поради това и не се говори за граматични категории. Подобен е случаят и в „Българска граматика“ (Илиев 1910). В „Кратка българска граматика“ К. Карагюлев (Карагюлев 1906) разглежда отделните категории, но не ги нарича по никакъв начин. Сходна е ситуацията и в „Синтаксисъ на глаголитѣ врѣмена, прѣдлозитѣ, съюзитѣ и препинателнитѣ знаци в новобългарски езикъ“ (Цветков 1911) и „Грамматика. Учебник по български език за първи прогимназиялен клас“ (Кравков 1921).

Качествено нов етап в развоя на българското езикознание бележи основаването на Висшето училище в София през 1888 г., в което започват работа едни от най-изтъкнатите родни учени. Първите десетилетия на ХХ век се оказват доста плодотворни за морфологията и тук се открояват имената на А. Теодоров-Балан, Ст. Младенов, Н. Костов, П. Калканджиев, а в края на 30-те години се утвърждава и името на Л. Андрейчин. Можем напълно да се съгласим с твърдението на Хр. Първев (Първев 1975: 20), че граматиките, излезли между 1936 и 1944 г., са в различна степен обобщение на постигнатото от българското езикознание въобще (вж. Калканджиев 1936; Костов 1939; Младенов, Попвасилев 1939; Теодоров-Балан 1940; Попов 1941; Андрейчин 1944). Достоинствата на споменатите трудове са безспорни, но и те не дават точни дефиниции на понятието *граматична категория*. Въпреки широтата на проблемите, които разглежда „Кратка българска граматика“ (Калканджиев 1936), отделните категории или техните грамемии не са назовани по никакъв начин. Никола Костов пък говори за категорията *род* в началото на раздела „Морфология“, но не дава определение на понятието (Костов 1939: 42). Така той пише, че прилагателното име има форми за сравнителна и превъзходна степен, но не отнася тези грамемии към дадена категория⁷.

В граматиките на А. Теодоров-Балан (Теодоров-Балан 1940) и Ст. Младенов (Младенов, Попвасилев 1939) граматичните категории

⁷ Интересно е да се отбележи, че Н. Костов прави разлика между степен за сравнение и степен за качество, макар и да не назовава втората *елатив* или *абсолютна степен*. И в наши дни това разграничение невинаги се прави и не се приема от всички учени.

не са дефинирани и не получават никакво название. В своята „Българска граматика“ пък Д. Попов почти никъде не споменава за категории, а само на едно място – при рода на съществителните имена – казва, че „във връзка с понятието пол у човека и животните и по чисто езикови тежнения, явява се в някои езици категорията род на имената“ (Попов 1941: 112). Тук терминът е употребен съвсем уместно, но остава учудването защо не се среща никъде другаде, макар доста подробно да описва останалите категории. Дали и тук може да се говори за някакво външно заемане на понятие, което не е разгърнато и приложено към цялата езикова система, е сложно да се каже.

Появата на Любомир Андрейчин в българското езикознание бележи родната лингвистика за десетилетия напред. Безспорен е приносът му за формирането на книжовния език, за въвеждането на съвременния български език като университетска дисциплина и много други. „Основна българска граматика“ (Андрейчин 1944) без съмнение е едно от постиженията на съвременното ни езикознание, но с оглед на настоящото изследване тя не може да ни даде конкретен отговор на въпроса за появата на понятието *категория*. Употребата на термина се среща нерядко, но за съжаление, непоследователно и без ясна дефиниция какво включва той. Л. Андрейчин като че ли го възприема по-скоро като понятие, изначално присъщо на логиката, което явно би могло да бъде заимствано и при езиковото описание. За флексиите пише, че те са „частици, прибавени в края на думите, могат да се образуват и различни граматични форми, които изказват нашите представи и понятия във връзка с някои отвлечени постоянни категории на мисленето, като *число* [...], *род* [...], *време* и пр.“ (Андрейчин 1978: 77). Когато обаче авторът пристъпва към описанието на конкретните категории, терминът отсъства почти навсякъде. В граматиката си Л. Андрейчин не дефинира и граматичната категория. Смятаме, че въвеждането в употреба на понятието е по-скоро резултат от досега на Л. Андрейчин с европейската лингвистика по онова време. Неоспоримо е влиянието на професорите К. Нич и Т. Лер-Сплавински върху него, а плод на обучението му в Ягелонския университет е докторската дисертация „Kategorie znaczeniowe koniugacji bułgarskiej“ (вж. Андрейчин 2010; Чакърова, Дерекювлиев, ред. 2010).

В началото на 50-те години на ХХ в. вече се появяват отделни статии и на други учени, в които целенасочено и научно обосновано се описват граматичните категории – вж. напр. Андрейчин 1953;

Дуриданов 1955; Мирчев 1954; Симеонов 1954; Теодоров-Балан 1954а, Теодоров-Балан 1954б и др.

В заключение можем да направим следните изводи: наблюдават се сходства в руските граматика от първите десетилетия на XIX в. и българските възрожденски и следосвобожденски граматика – навсякъде се говори за граматичните категории като свойства (или свойщини), но не се прави по-прецизна характеристика на същността им. Въпреки това дефинициите, които се предлагат в руските и българските трудове, често са много сходни, което говори за евентуално познаване на руската граматична традиция от страна на българските книжовници. Както вече изтъкнахме, за категории първо започва да се говори в руското езикознание, като причините за това са най-вече екстралингвистични – достъпът на руските учени до чужда научна литература и по-бързото прилагане на новите лингвистични идеи към езиковата система.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус, 1944.
- Андрейчин 1953:** Андрейчин, Л. Граматиката като наука и нейната практическа роля. // *Български език*, 1953, № 4, 293 – 308.
- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Андрейчин 2010:** Андрейчин, Л. *Глаголната система в съвременния български език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов”, 2010.
- Богоров 1880:** Богоров, И. *Словница за изучаване народния наш език*. София: Янко С. Ковачев, 1880.
- Буслаев 1896:** Буслаев, Ф. *Учебникъ русской грамматики, сближенной съ церковнославянскою*. Москва: Типография Э. Лиснера и Ю. Романа, 1896.
- Веженев 1880:** Веженев, С. *Грамматика за българский език*. Пловдив: 1880.
- Виноградов 1978:** Виноградов, В. В. *История русских лингвистических учений*. Москва: Высшая школа, 1978.
- Востоков 1831а:** Востоков, Ал. Х. *Сокращенная русская грамматика*. Москва: 1831.
- Востоков 1831б:** Востоков, Ал. Х. *Русская грамматика*. Санкт Петербург: Типография И. Глазунова, 1831.
- Голчев 1887:** Голчев, Г. *Грамматика за българский език*. Едирне: 1887.
- Греч 1827:** Греч, Н. И. *Практическая русская грамматика*. Санкт Петербург: Типография Императорскаго Санктпетербурскаго Воспитательнаго Дома, 1827.

- Груев 1858:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. Белград: Правителствена книгопечатня, 1858.
- Даниленко 2009:** Даниленко, В. П. *История русского языкознания*. Москва: Флинта, Наука, 2009.
- Дуриданов 1955:** Дуриданов, И. Бележки към въпроса за разликата между граматическа категория и граматическо значение. // *Български език*, 1955, № 4, 349–351.
- Икономов 1883:** Икономов, Т. *Българска граматика*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1883.
- Илиев 1888:** Илиев, Ат. *Синтаксисъ на българския езикъ*. Пловдив: 1888.
- Илиев 1910:** Илиев, Ат. *Българска граматика за първи класъ на мъжкитѣ и дѣвически прогимназии*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1910.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. Пловдив: Левски, 1936.
- Карагюлев 1906:** Карагюлев, К. *Кратка българска граматика*. София: П. М. Бъзайтов, 1906.
- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. София: Казанлъшка долина, 1939.
- Кравков 1921:** Кравков, И. *Грамматика. Учебник по български език за първи прогимназиялен клас*. София: Ал. Паскалев, 1921.
- Куцаров 2002:** Куцаров, И. *Славяните и славянската филология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2002.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”, 2007.
- Мирчев 1954:** Мирчев, К. По въпроса за склонението в български език. // *Български език*, 1954, № 1, 61 – 64.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов, Ст., Ст. Попвасилев. *Грамматика на българския езикъ*. София: Казанлъшка долина, 1939.
- Момчилов 1868:** Момчилов, И. *Грамматика за новобългарския езикъ*. Русчук: В печатницата на Дунавската област, 1868.
- Панаретов 1881:** Панаретов, С. *Българска граматика*. Цариград: 1881.
- Пешковски 2001:** Пешковский, А. М. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Попов 1941:** Попов, Д. *Българска граматика*. София: Хр. Г. Данов, 1941.
- Потебня 1888:** Потебня, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Т. I – II. Харьков: 1888.
- Потебня 1892:** Потебня, А. А. *Мысль и язык*. Харьков: Типография Адолфа Дарре, 1892.
- Потебня 1941:** Потебня, А. А. *Из записок по русской грамматике*. Т. IV. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1941.
- Първев 1975:** Първев, Хр. *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство, 1975.

- Симеонов 1954:** Симеонов, Б. Към въпроса за категориите на мисленето и езика и тяхното отношение. // *Български език*, 1954, № 2, 150 – 158.
- Теодоров-Балан 1940:** Балан, Ал. Т. *Нова българска граматика*. София: Т. Ф. Чипев, 1940.
- Теодоров-Балан 1954а:** Балан, Ал. Т. Българско склонение. // *Български език*, 1954, № 1, 40 – 61.
- Теодоров-Балан 1954б:** Балан, Ал. Т. Граматични разногласия (разяснения и възражения). // *Български език*, 1954, № 3, 203 – 219.
- Тилев 2013:** Тилев, Е. Понятието *граматична категория* в руското и българското езикознание. // *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив*. Серия В. Техника и технологии, естествени и хуманитарни науки. Том X. Пловдив, 2013, 313 – 317.
- Фортунатов 1956:** Фортунатов, Ф. Ф. *Избранные труды*. Том 1. Москва: ГУПИ, 1956.
- Фортунатов 1957:** Фортунатов, Ф. Ф. *Избранные труды*. Том 2. Москва: ГУПИ, 1957.
- Цветков 1911:** Цветков, Д. *Синтаксисъ на глаголнитѣ врѣмена, прѣдлозитѣ, съюзитѣ и прѣпинателнитѣ знаци въ новобългарски езикъ*. Татар Пазарджик: Модерна печ. на И. Финци и М. Лазаров, 1911.
- Чакърлова, Дерекювлиев, ред. 2010:** Любомир Андрейчин – пътят на откривателя. Ред. Кр. Чакърлова, Т. Дерекювлиев. Пловдив: Амарт, 2010.
- Шахматов 2001:** Шахматов, А. А. *Синтаксис русского языка*. Москва: УРСС, 2001.
- Шахматов 1941:** Шахматов, А. А. *Очерк современного русского литературного языка*. Москва: ГУПИ, 1941.
- Щерба 1957:** Щерба, Л. В. *Избранные работы по русскому языку*. Москва: УЧПЕДГИЗ, 1957.